

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2020. – Т. 42. – С. 46-56
DOI: 10.31861/mhpi2020.42.46-56

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2020. – Volume. 42. – pp. 46-56
DOI: 10.31861/mhpi2020.42.46-56

УДК 327.5

© Лариса Коврик-Токар¹

Особливості зовнішньополітичної стратегії Турецької Республіки у регіоні Південного Кавказу на сучасному етапі у контексті взаємовідносин з Азербайджаном і Вірменією

Стаття присвячена специфіці сучасної зовнішньої політики Турецької Республіки у регіоні Південного Кавказу. Акцентується увага на передумовах та причинах трансформації зовнішньополітичного курсу Туреччини загалом і зміни пріоритетів на користь нормалізації двосторонніх відносин із країнами-сусідами, зокрема. Автор наголошує, що після завершення холодної війни зовнішні та внутрішні чинники обумовили застосування турецькими правлячими колами концепцій кемалізму, пантюркізму та неоосманізму, які у комплексі давали можливість Туреччині сформуванню власного місця країни у міжнародних відносинах. На межі ХХ – ХХІ ст. Туреччина визначила пріоритетні напрямки та принципи політики на регіональному та глобальному рівнях, які дали б можливість їй досягти рівня впливового міжнародного актора. У Південнокавказькому регіоні зосереджені безпекові, енергетичні та геополітичні інтереси Туреччини, реалізація яких не можлива без нормалізації взаємовідносин із Вірменією та Азербайджаном.

Ключові слова: зовнішня політика, стратегія, Турецька Республіка, регіон Південного Кавказу, Вірменія, Азербайджан, Нагірний Карабах, кемалізм, неоосманізм, пантюркізм, «стратегічна глибина».

Features of Turkish Foreign-Policy Strategy in the South Caucasus on the Modern Stage in the Context of Mutual Relations With Azerbaijan and Armenia

Turkey on the modern stage remains the example of the exclusiveness in different spheres and aspects: exceptional history, geography, democratic progress, state-building, cultural originality and religious authentication. The foreign-policy course of Turkey is a special too. The principles of the domestic political system of country based by kemalism conception until recently have determined strategic landmarks in international politics as well. However, the end of the Cold war, configuration changes of the actors in the international arena in combination with domestic problems influenced on the Turkish foreign policy. During the last years the domestic and external policy of country demonstrates, that Turkey is in the process of changing its identity, searching of own role in the post-bipolar world. Conceptually, the Turkish leadership combines the principles of Kemalism, Pan-Turkism and Neo-Ottomanism. The Neo-Ottomanism involves maintaining a balance between security and democracy; policy of "no problems with neighbors"; active diplomacy of peace support; multidimensional foreign policy. The Republic of Turkey also embodies the principle of "rhythmic diplomacy", which ensures Turkey's presence in international organizations and participation in all international issues. The intensification of Turkey's policy in the South Caucasus can be explained by the need to solve a number of problems with neighboring countries, including Armenia. On the other hand, due to close relations with Azerbaijan and Georgia, Turkey receives significant economic dividends, has become an influential energy player and is expanding its geopolitical influence in the Black Sea region. At present, Turkey is unable to normalize relations with Armenia due to its tragic historical past and position on the Nagorno-Karabakh conflict. In addition, concessions to Armenia will inevitably lead to disputes among Turkish political circles and worsen relations with Azerbaijan. Besides this situation become

¹ Кандидат політичних наук, в.о. доцента кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: l.kovryk-tokar@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7944-0492>.

more complicated because of geopolitical rivalry with Russia, which considers the region a zone of exclusively Russian interests.

Keywords: foreign policy, strategy, the Turkey Republic, the region of South Caucasus, Armenia, Azerbaijan, Nagorno-Karabakh, Kemalism, Pan-Turkism, Neo-Ottomanism, “strategic depth”.

Постановка проблеми. Постбіполярна система міжнародних відносин почала формуватися в умовах завершення холодної війни, розпаду Радянського Союзу, виникнення нових викликів у сфері безпеки, економіки, суспільно-політичного розвитку країн світу. Поряд з тим, наприкінці 1990-х рр. значний вплив на міжнародних акторів чинили суперечливі процеси глобалізації та регіоналізації, до умов яких потрібно було звикати, пристосовуватися й просто виживати. Зрозуміло, що у таких обставинах для регіональних та глобальних гравців з'являлися й нові можливості щодо перерозподілу сфер впливу, формування зон поширення власних геополітичних інтересів та заповнення вакууму сили там, де виникали нові держави. Така ситуація спостерігалася й на просторі колишнього СРСР (далі вживатимемо пострадянський простір). Зважаючи на окреслені вище тенденції, в певною мірою унікальне становище потрапила і Туреччина. Ця країна, завдячуючи своєму географічному розташуванню, релігійним, мовним і культурним зв'язкам із окремими пострадянськими державами, стала потужним регіональним актором. Вага Турецької республіки значно зросла, зокрема, у регіоні Південного Кавказу, та у більш ширшому контексті – Чорноморському регіоні. Зауважимо, що з одного боку, головна роль Туреччини тут полягала все ж у стримуванні радикального ісламу, причому у реалізації такої політики офіційна Анкара мала підтримку з боку країн Заходу. Для європейських держав і США важливість Турецької Республіки у здійсненні її регіональної політики мотивувалася бажанням бачити рух якомога більшого числа колишніх республік СРСР до запровадження так званої «турецької моделі» секуляризованої демократії у поєднанні із ліберальною економікою. З іншого боку, влада Туреччини добре усвідомлювала важливість пострадянського простору у геополітичних планах на регіональне лідерство. Туреччина володіє значним потенціалом регіонального лідера, а його реалізація на практиці забезпечила б зникнення статусу «буферної зони», який був притаманний для неї впродовж всього блокового протистояння між Заходом і Сходом². І по-третє, цьому сприяли зміни у концептуальному підході формування турецької зовнішньої політики на межі тисячоліть. Все це у комплексі визначило важливість побудови тіснішої співпраці із двома південнокавказькими республіками – Вірменією та Азербайджаном. Оскільки економічна, військово-політична, культурна роль Туреччини на Південному Кавказі зростає, відповідно й збільшується вплив країни у Чорноморському регіоні, актуалізується питання вивчення зовнішньополітичної стратегії Анкари. Крім того, особливої актуальності набуває позиціонування Туреччини як регіонального лідера й у контексті турецько-українських відносин, а також у трикутнику Туреччина-Україна-Росія.

Аналіз досліджень з даної проблематики. Проблематика зовнішньої політики Туреччини цікавить широке коло дослідників, політиків, журналістів. При написанні даної статті автором було використано праці українських та зарубіжних науковців, зокрема статті М. Айдена, С. Касапоглу, А. Джилаван, Р. Измайлова, І. Гріоріадіса тощо. Важливе значення мала праця ідеолога нової зовнішньополітичної стратегії Туреччини початку 21 століття, дипломата, прем'єр-міністра Туреччини Ахмета Давутоглу. Окремо у статті використовувалися документи, що регламентують зовнішню політику Туреччини.

У даній статті поставлено за **мету** проаналізувати сучасну зовнішньополітичну стратегію Турецької республіки у Південнокавказькому регіоні, особливий акцент ставлячи на дослідженні взаємовідносин у трикутнику Туреччина – Азербайджан – Вірменія. Беручи до уваги актуальність і мету дослідження, автор ставить перед собою наступні **завдання**: розкрити причини трансформації зовнішньополітичного курсу Туреччини після завершення холодної війни; визначити основні положення кемалізму, пантюркізму та неоосманізму та їх значення у формуванні сучасної політики Туреччини; розкрити особливості взаємовідносин Туреччини із Азербайджаном та Вірменією.

² Aydin M. (2010), *Turkey's Caucasus Policies*, available at: https://www.academia.edu/1509096/Turkeys_Caucasus_Policy (accessed 21.10.2020).

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальне підґрунтя сучасної зовнішньої політики Туреччини складають кемалізм, пантюркізм та неоосманізм, які формувалися в особливих історичних умовах, доповнювалися й оновлювалися відповідно до викликів, з якими стикалася офіційна Анкара. Зауважимо, що з часу проголошення Турецької Республіки керівництво країни офіційно у внутрішній і зовнішній політиці керується принципами першого президента Мустафи Кемалю Ататюрка. У діючій Конституції Туреччини прописано, що основний закон країни складено «відповідно до концепції націоналізму, а також формами і принципами, проголошеними засновником Республіки Туреччини, безсмертним лідером і неперевершеним героєм Ататюрком». «Кемалізм» став не тільки новою зовнішньополітичною стратегією країни, а слугував ідеологічною основою зовнішньої політики новоствореної республіки. Дана концепція ґрунтувалася на так званих «шести стрілах Ататюрка»: націоналізмі, секуляризмі, республіканізмі, популізмі, революціонізмі та етатизмі³. Ідеалом Ататюрка була саме світська держава, яка мала б будуватися за західноєвропейським принципом, тому особливо важливу роль у формуванні нової ідеології відігравав секуляризм. Вибір на користь демократичного урядування та відмова від ісламу як державної релігії посприяли визнанню з боку Заходу, а також гарантуванню мирних взаємин із християнськими державами. Також відмова від провідної ролі ісламу у житті турків (з конституції було виключено положення про державний статус ісламу⁴) сприяла експорту турецької моделі у регіоні й окреслила чітку зовнішньополітичну орієнтацію Анкари. І не менш важливим було те, що завдяки секуляризму формувалася самосвідомість турків як окремої нації.

Ще одна «стріла Ататюрка» мала на меті створення спільної пам'яті про історичне минуле, яка б могла об'єднати народ. Через це будь-які спроби етносів отримати автономію придушувались, етнічний сепаратизм для Ататюрка був однією з найбільших загроз для молодій республіки⁵. З одного боку, націоналізм був ідеологією, спрямованою на боротьбу проти імперіалізму, а з іншого виступав підґрунтям вестернізації у політичній і культурній сферах. Це означало, що Туреччина у своїй зовнішній політиці визначила орієнтир на Західну цивілізацію. Зауважимо, що принципи кемалізму поширювались на історію, культуру, внутрішню і зовнішню політику тощо. Також у процесі тісно був вплетений у політичну систему Турецької республіки, еволюціонувавши до партійної ідеології⁶.

Ми переконані, що досвід Туреччини та її державотворення у ХХ ст. став унікальним. Попри секуляризм, мусульманство залишається релігією більшості турків, а також чинником, який безпосередньо впливає на культуру, суспільство та, навіть, на зовнішню політику Анкари. Після холодної війни та завершення блокового протистояння у Туреччині посилилася роль ісламістських партій та політиків. Для них важливим фактором став саме політичний ісламізм. Як зазначає дослідник С. Айдин, політичний іслам тлумачать як течію, прихильники котрої негативно оцінюють процес європеїзації, але попри те не відмовляються від діалогу із представниками іншого світобачення⁷. Таку позицію ілюструють представники Партії справедливості та розвитку (АКР).

Ісламістські впливи у Туреччині у 1990-х рр. символізували зміни у зовнішньополітичних принципах республіки. Тобто, прихильники політичного ісламу взяли на озброєння принципи пан-тюркізму та пан-ісламізму, акцентуючи саме на регіональній політиці. Засновником теорії

³ Запорізька І. (2020), *Ая-Софія та ісламізація Туреччини: як Ердоган змінює державу Ататюрка*, available at: <https://adastra.org.ua/blog/aya-sofiya-ta-islamizaciya-turechchini-yak-erdogan-zminuyue-derzhavu-ataturka> (accessed 21.10.2020).

⁴ Измайлов Р. (2016), *Кемализм и модернизационные процессы в Турции в 20–30-е годы XX века*, available at: http://idmedina.ru/books/materials/turkology/1/turk_izmailov.htm (accessed 21.10.2020).

⁵ Джилаван А. (2012), *От Кемализма к неоосманизму: ретроспективный анализ, Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, випуск 4, available at: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/12/11> (accessed 21.10.2020).

⁶ Замікула Г. (2016), *Трансформація партійної системи Турецької Республіки, Вісник Маріупольського державного університету*, Серія: Історія, Політологія, випуск 16, режим доступу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/433253.pdf> (accessed 21.10.2020).

⁷ Aydin M. (2008), *The Determinants of Turkish Foreign Policy, and Turkey's European Vocation*, available at: https://www.academia.edu/468881/Determinants_of_Turkish_Foreign_Policy_and_Turkeys_European_Vocation (accessed 21.10.2020).

пан-тюркізму став татарський мислитель Ізмаїл Бей (Ізмаїл Гаспрінський)⁸ із Криму, якого часто називають батьком пан-тюркізму. Як вважає науковець С. Касапоглу, «він прагнув створити спільне для усіх тюркських народів письмо, сформулювавши свій девіз як: «Спільність у мові, думках та справах». У даному контексті Турецька Республіка передусім орієнтувалась на пострадянські держави тюркського походження (Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан та Туркменістан)»⁹. Важливим для уряду Туреччини було мати свою присутність у даному регіоні. Причому, якщо мова йде саме про Азербайджан, то його роль у політиці прогресувала через територіальне сусідство, енергетичні проекти, спільність позицій щодо Нагірного Карабаху та схожих проблем в самій Туреччині та можливість впливати на процеси у регіоні, зменшуючи вплив РФ.

Крім того, регіон Південного Кавказу, так само, як і Балкани, Близький Схід на початку 90-х рр. сприймалися Туреччиною як джерело воєнної загрози. Як зауважує дослідник С. Касапоглу, геостратегічне мислення турецького керівництва милітаризувалося, проявом чого й стала стратегічна концепція 1998 р. Дана концепція ґрунтувалась на політиці стримування й тиску на регіональних опонентів. Відповідно, турецькі військово-політичні кола розцінювалися як головна протипага будь-якій загрози національній безпеці¹⁰.

Перегляд зовнішньополітичних концептів республіки відбувається вже на початку 2000-х рр., зі зміною політичного керівництва Туреччини і приходом до влади Партії справедливості і розвитку. Автором нової концепції виступив Ахмед Давутоглу, міністр закордонних справ Турецької Республіки. Він був міжнародником-теоретиком, науковцем і членом Партії справедливості та розвитку (АКР). Він сформулював геополітичну Доктрину «Стратегічної глибини». Дана робота була опублікована у 2001 році, в якій відображається геостратегічне бачення Туреччини. Дослідники переконані, що він став колосальною фігурою у Туреччині, яка змогла надати іншого спрямування турецькій політиці. А. Давутоглу вбачав для Туреччини велике майбутнє, будучи переконаним, що завдяки своєму історичному минулому та географічному розташуванню, необхідним ресурсам вона може відігравати значну роль у міжнародних відносинах¹¹. Політик стверджував, що Туреччина має так звану «стратегічну глибину», яка дає їй змогу увійти до списку обмеженої групи країн, які належать до «центральної сили»¹². А. Давутоглу вважав, що Турецька Республіка не має задовольнятися роллю лише регіонального лідера на Середньому Сході чи Балканах, бо вона є не регіональною, а центральною силою. Туреччина як центральна сила має прагнути до ключової ролі у декількох регіонах. Ідеолог нової зовнішньої політики був переконаний, що досягнути такої ключової ролі можна, дотримуючись певних принципів. А. Давутоглу визначає п'ять таких головних принципів: 1) баланс між демократією (свободою) та безпекою; 2) «нульові проблеми» із країнами-сусідами; 3) превентивна та пріоритетна мирна дипломатія; 4) багатомірна зовнішня політика; 5) ритмічна дипломатія¹³. Ці принципи на практиці, зокрема, передбачали вирішення курдського питання, скорочення розриву між ісламістами й прибічниками секуляризму, а також врегулювання суперечок у двосторонніх відносинах із державами-сусідами. Саме розв'язання конфліктних ситуацій із країнами-сусідами посприяло б зміцненню і закріпленню Туреччини у ролі регіонального лідера. «А. Да-

⁸ Якубович М. (2019), *Тюркський світ. Примарна єдність народів Сходу*, режим перегляду: <https://m.tyzhden.ua/publication/238369> (accessed 21.10.2020).

⁹ Kasapoğlu C. (2012), Turkey's new 'Strategic Depth', available at: <https://www.jpost.com/opinion/op-ed-contributors/turkeys-new-strategic-depth> (accessed 21.10.2020).

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Al Jazeera Center for Studies (2016), *Turkish Foreign Policy after Davutoglu: Continuity vs. Rupture*, available at: <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2016/07/turkish-foreign-policy-davutoglu-continuity-rupture-160714100039252.html> (accessed 21.10.2020).

¹² Davutoğlu A. (2012), Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. *Turkey Policy Brief Series*, No 3, available at: http://www.ankara.embassy.si/fileadmin/user_upload/dkp_16_van/docs/Principles_of_Turkish_Foreign_Policy_and_Regional_Political_Structuring_by_Ahmet_Davutoglu.pdf (accessed 21.10.2020).

¹³ Sözen A. (2006), *Changing Fundamental Principles in Turkish Foreign Policy Making*, available at: <http://ir.emu.edu.tr/staff/asozen/pub/sozen%20isa2006.pdf> (accessed 21.10.2020).

вугуглу переконаний, що Анкарі слід зміцнювати власні позиції, а не продовжувати залишатись маріонеткою у руках Заходу»¹⁴.

Додамо також, що на глибоке переконання А. Давутоглу, національні інтереси Туреччини вимагають як «збереження добрих стосунків із Заходом, оскільки це стимулюватиме демократизацію республіки, так і налагодження міцних зв'язків із державами регіону, що сприятиме зміцненню національної безпеки»¹⁵. За для досягнення цього Туреччина має здійснювати багатовекторну зовнішню політику. Стрижнем зовнішньополітичного курсу А. Давутоглу визначив політику «нульових проблем» із сусідами, акцентуючи у взаєминах із країнами близького оточення на врегулюванні всіх спірних питань та економічній інтеграції¹⁶.

Виходячи з концепції А. Давутоглу, можна констатувати, що Туреччина заявила про себе як про державу, котра здатна впливати на сучасний світовий порядок. Вона перестала бути «мостом» між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем, Азією і Європою, а стала моделлю трансформації країни Близькосхідного регіону, продемонструвавши здатність інтегрування із новою міжнародною системою західного типу. Крім того, турецька політика отримала чітке спрямування до формування soft power та використання її механізмів у просуванні власних інтересів на регіональному рівні.

Аналізуючи специфіку політики Туреччини у регіоні Південного Кавказу, можна сказати, що з-поміж трьох республік найбільш складні та суперечливі відносини були із Вірменією. Одразу після розпаду СРСР обидві держави дійшли згоди щодо подальшої двосторонньої співпраці. Однак, за кілька років розпочались проблеми у взаємному діалозі, які сягали суперечливих моментів історичного минулого, так і визначалися наявними внутрішніми чинниками¹⁷. Двосторонні суперечності між Вірменією та Турецькою Республікою провокували три головні причини. Найперше погіршенню взаємин сприяла напруга між країнами через історичні події часів Османської імперії, коли велика вірменська діаспора була депортована із Анатолії. Оскільки Туреччина не визнає ці дії актом геноциду стосовно вірменського народу, така позиція не толерується у Вірменії і провокує двосторонній конфлікт. Зауважимо, що у 2007 році офіційна Анкара запропонувала створити спільну комісію для розслідування цієї події, але підтримки з боку Єревану не було. Натомість «вірменський уряд сформував власну комісію, що уповільнило його вирішення»¹⁸.

Друге проблемне питання стосувалося також депортації вірмен на початку ХХ ст., проте було більше пов'язане із можливими територіальними претензіями. Політики Туреччини побоювались, що «прагнення до міжнародного визнання геноциду вірмен на території Османської Порти та Західної Вірменії (мається на увазі Східна Анатолія) у 1915 році», могло означати потенційні територіальні претензії з боку вірмен на їхню так звану «історичну Батьківщину». З огляду на це, зростала роль вірменської діаспори у стосунках між двома державами, причому Єреван своєю активною підтримкою вірмен Туреччини їх ускладнює¹⁹. Нині Туреччина погоджується, що на початку ХХ століття сталися некоректні події. Тобто, як зазначає німецький журналіст Йорг Пфуль, «османські війська не завжди могли захистити вірмен від курдських банд, на вірмен в Туреччині нападали і їм довелося страждати. Однак все це були проблеми, пов'язані з громадянською війною. А Османська імперія робила все так, як будь-яка інша дер-

¹⁴ Grigoriadis I. (2010), *The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy*, The International Relations and Security Network, available at: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=115645> (accessed 21.10.2020).

¹⁵ Davutoğlu A. (2010), *Turkey's Zero-Problems Foreign Policy*, *Foreign Policy*, May 20, available at: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreignpolicy/> (accessed 21.10.2020).

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Goksel D.N. (2009), *The Rubik's Cube of Turkey - Armenia Relations*, available at: <http://pendientedemigracion.ucm.es/info/unisci/revistas/UNISCI%20DP%2023%20-%20NIGAR.pdf> (accessed 21.10.2020).

¹⁸ Aydin M. (2008), *The Determinants of Turkish Foreign Policy, and Turkey's European Vocation*, available at: https://www.academia.edu/468881/Determinants_of_Turkish_Foreign_Policy_and_Turkeys_European_Vocation (accessed 21.10.2020).

¹⁹ Goksel D.N. (2009), *op. cit.*

жава у війну: внутрішні вороги, які намагалися об'єднатися із зовнішніми, піддавалися депортації»²⁰.

Власне, важливо відзначити, що питання геноциду впливало не тільки на двосторонні вірмено-турецькі взаємини, а мало резонанс і серед світової громадськості, тому могло негативно позначитися на іміджі Анкари в очах, зокрема, США та країн Європи. Як зауважив у вересні 2020 р. Президент Туреччини Абдуллах Гюль в інтерв'ю Радіо Свобода, Вірменію і Туреччину все ще роз'єднують масові вбивства вірменів у Туреччині під час і одразу після Першої світової війни, які вірмени називають геноцидом²¹.

Третьою проблемою турецько-вірменських стосунків залишається конфлікт у Нагірному Карабаху, у якому Анкара стала на бік Азербайджану. Розгортанню конфлікту посприяло прагнення вірменської общини, яка проживала у Нагірному Карабасі, відокремитись від Азербайджану у 1988 році. Збройне протистояння почалося у грудні 1991 – січні 1992 рр., адже саме у цей час райони Карабаху були окуповані вірменською армією. «Уряд Туреччини призупинив дипломатичні відносини з Вірменією, а також закрити сухопутний кордон, сподіваючись таким чином стимулювати її до пошуків компромісу із Азербайджаном. У 1994 році сторони підписали Бішкекську угоду про припинення вогню, однак остаточного вирішення конфлікту поки не вдалось досягти»²².

Коли Туреччина офіційно закрила кордон з Вірменією, а взаємини з Азербайджаном погіршилися, така ситуація негативно вплинула у першу чергу на економічне становище Вірменії. Низький рівень життя, безробіття вплинули на трудову міграцію вірмен до сусідніх держав, зокрема й Туреччини. Таким чином, приблизно 40 тисяч робітників нелегально перебували на території Туреччини станом на кінець 2006 р., а у 2007 р. їх кількість зросла до 70 тисяч²³. Окрім припинення дипломатичних стосунків, постраждали також торговельні відносини, яких офіційно не існувало. Тому саме Грузія стала тією країною, через яку здійснювалися торговельні операції.

Зважаючи на таку складну і напружену ситуацію у стосунках із Вірменією, уряд Туреччини ініціював перші кроки щодо покращення двосторонніх відносин, яке обумовлювалося реалізацією концепції «відсутності проблем» («zero problem policy»)²⁴. Зокрема, провладна партія робила особливий акцент на підтриманні дружніх відносин із державами-сусідами. Саме за рахунок нормалізації відносин із Вірменією Туреччина могла максимально закріпити свій вплив у регіоні Південного Кавказу та посприяти вирішенню нагірно-карабаського конфлікту. До прикладу, за посередництва Швеції у 207-2008 рр. здійснювалася так звана «футбольна дипломатія», яка мала на меті покращення двосторонніх відносин між Туреччиною та Вірменією. У підсумку, 10 жовтня у Цюріху (Швейцарія) відбулося підписання довгоочікуваної угоди про нормалізацію відносин між Туреччиною і Вірменією – «Протокол про встановлення дипломатичних відносин» і «Протокол про розвиток двосторонніх відносин», які скріпили підписами глави закордонних відомств Едвард Налбандян та Ахмет Давутоглу²⁵. Ці угоди мали справді історичне значення, проте їм так і не судилося повноцінно покращити двосторонню співпрацю. Туреччина прагне, щоб стосунки з Вірменією нормалізувалися паралельно із вирішенням вірмено-азербайджанського конфлікту. Проте, як показує реальна ситуація, цього важко досягти. З іншого боку, Вірменія зміцнює свої стосунки з Росією, долучившись до російських інтеграційних проектів. А це ускладнює розв'язання існуючих проблем.

²⁰ Пфуль Й. (2005), *Масове винищення вірмен у Османській імперії: дискусія триває досі*, режим доступу: <https://www.dw.com/uk> (accessed 21.10.2020).

²¹ Фрис З. (2020), *Кавказький напрямок турецької політики*, режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/1197667.html> (accessed 21.10.2020).

²² Бушуєв М. (2020), *Що розпалює війну між Вірменією та Азербайджаном за Нагірний Карабах*, режим перегляду: <https://www.dw.com/uk/shcho-pidihrivaie-viinu-mizh-vmeniieiu-ta-azerbaidzhanom-za-nahirnyi-karabakh/a-55088885> (accessed 21.10.2020).

²³ Айдін М. (2010), *op.cit.*

²⁴ AK PARTİ (2003), *Party Program*, available at: http://www.akparti.org.tr/english/akparti/parti-programme#bolum_ (accessed 21.10.2020).

²⁵ Холодова О. (2010), Вірменія – Туреччина: підсумки «футбольної дипломатії», *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, Випуск 90 (Частина I), режим перегляду: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/arpmv/article/viewFile/1169/1115> (accessed 21.10.2020).

Окрім того, восени 2020 року розпочалося чергове збройне протистояння у Нагірному Карабаху, яке тривало 44 дні. «Ескалація конфлікту між Азербайджаном та Вірменією навколо Нагірного Карабаху завершилася угодою про припинення вогню. Вона була підписана президентом Азербайджану Ільхамом Алієвим, прем'єр-міністром Вірменії Ніколом Пашиняном і президентом Росії Володимиром Путіним»²⁶. Угода набрала чинності 10 листопада 2020 року.

Згідно з документом, Вірменія повертає Азербайджану три райони - Агдамський на сході, а також Кельбаджарський і Лачинський на заході. Лачинський район переходить під контроль Баку останнім – до 1 грудня 2020 року. Так званий Лачинський коридор, п'ять кілометрів завширшки, пов'язує «НКР», що її підтримує Єреван, з Вірменією. Коридор не зачіпає місто Шуша і, за умовами угоди, охоронятиметься російськими миротворцями²⁷. На думку багатьох експертів, переможцем війни 2020 року у Нагірному Карабаху став Азербайджан, який виявився більш підготовленим для військової кампанії. Якщо ж говорити про наслідки для Туреччини, то наразі покращення у турецько-вірменських стосунках немає. Вірменія рухається у фарватері російської зовнішньої політики, не маючи бажання миритися із позицією Туреччини щодо підтримки Азербайджану в ситуації довкола НКР.

Діаметрально протилежними є відносини Туреччини та Азербайджану, які набирали стрімких обертів одразу після проголошення його незалежності. Сприяли такому швидкому розвитку двостороннього співробітництва культурні, лінгвістичні та історичні зв'язки. Туреччина першою визнала незалежність Азербайджану 9 грудня 1991 та встановила з ним дипломатичні відносини. Взаємини між Туреччиною та Азербайджаном інтенсифікувалися у 1996 році, «коли пріоритетом для обидвох країн стала реалізація проекту трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан. У травні 2005 року трубопровід було офіційно відкрито, а спорудження газогону Баку-Тбілісі-Ерзурум було завершено через два роки»²⁸. Загалом, можемо констатувати, що енергетичний сектор є важливим напрямком турецько-азербайджанської співпраці.

Як зазначали в Офісі Президента Азербайджану, «політичне становище Туреччини в Азербайджані помітно покращилось, чому сприяла підтримка новообраного Президента Ільхама Алієва турецьким урядом з одного боку, та нагірно-карабахського конфлікту – з іншого. Зауважимо, що і країни Заходу, і Туреччина погоджувались, що для стабільного розвитку з смертю Е. Алієва Азербайджан потребує режиму, підтримувати який зможе лише його син»²⁹. Таке бачення ролі нового лідера Азербайджану збільшувало позитивне ставлення з боку І. Алієва до поглиблення двосторонніх взаємин із Анкарою. Зауважимо, що економічні відносини відігравали поруч із енергетичними дуже важливе значення. Так, лише у 2003 року торговельні обороти збільшились до 40%, а у 2007 році досягли понад 1,3 мільйони доларів, перетворивши Турецьку Республіку на найбільшого торговельного партнера Азербайджану, а також найбільшого інвестора. Станом на 2013 рік рівень товарообігу дорівнював \$1,17 млрд грн³⁰. Зазначимо, що Туреччина також допомагала Азербайджану із проведенням реформ, які було рекомендовано Північноатлантичним альянсом³¹. Підтримка у цьому аспекті пояснювалася тим, що для Туреччини має неабияке значення стабільність та військова безпека Азербайджану. Оскільки, як вже згадувалося, Вірменія обрала для себе новий зовнішньополітичний вектор – Митний Союз, то логічною для Туреччини стала тісніша співпраця з Азербайджаном.

Рівень високого співробітництва між Туреччиною та Азербайджаном підтверджують офіційні документи, серед яких провідне місце займає «Договір про стратегічне партнерство у сфері

²⁶ Гончаренко Р. (2020), *Нагірний Карабах: що змінилося восени 2020 року*, режим перегляду: <https://www.dw.com/uk/nahirnyi-karabakh-shcho-zminylosia-voseny-2020-roku-infografika/a-55616063> (accessed 21.10.2020).

²⁷ Там само.

²⁸ Глобал аналітик (2013), *Відносини Туреччини з країнами Південного Кавказу: перспективи вирішення існуючих конфліктів*, режим перегляду: <http://www.global-analytik.com> (accessed 21.10.2020).

²⁹ Офіційний сайт Президента Азербайджанської Республіки (2003), *Ільхам Алієв і прем'єр-міністр Реджеп Тайїб Ердоган виступили з заявленнями для преси*, режим перегляду: <http://ru.president.az/articles/5270> (accessed 21.10.2020).

³⁰ Kart E., Aen E. (2009), *Turkey-Azerbaijan Relations: PM Erdogan Leaves for Baku*, *Turkish Weekly*, <http://www.turkishweekly.net/news/76541/turkey-azerbaijan-relations-pm-erdogan-leaves-for-baku.html> (accessed 21.10.2020).

³¹ Глобал аналітик (2013), *вказ. пр.*

безпеки», який лідера держав заключили 16 травня 2010 року. У ньому визначався важливий аспект: «у випадку нападу чи агресії» сторони надають взаємну допомогу, а також посилюють співпрацю у військово-технічній політиці³². Власне, коли розпочалася ескалація конфлікту у Нагірному Карабаху у вересні 2020 року, положення стратегічного партнерства були виконані Туреччиною. У цьому контексті зазначимо, що турецьке керівництво і надалі підтримує Азербайджан, хоча прагне, принаймні офіційно, не брати безпосередньої участі у конфлікті. Зокрема, «17 листопада Парламент Туреччини ухвалив постанову про відправку військ в Азербайджан для моніторингу за виконанням мирної угоди між Азербайджаном і Вірменією за посередництва Росії»³³. Зазначимо, що пропозицію підтримали всі партії турецького парламенту, крім Демократичної партії народів. Рішення ухвалили після того, як президент Реджеп Таїп Ердоган виступив з ініціативою направити війська в так званий центр моніторингу в Азербайджані щодо припинення вогню в Нагірному Карабасі.

Підводячи підсумки, зауважимо, що взаємовідносини Туреччини із Вірменією та Азербайджаном є взаємопов'язаними і потребують значних ресурсів та зусиль. Попри побудову тісної двосторонньої співпраці із Баку, питання Нагірного Карабаху заважає нормалізації стосунків із Єреваном, причому, якщо навіть й Анкара робила кроки щодо покращення відносин з Вірменією, такі дії сприймалися негативно керівництвом Азербайджану.

Висновки. Сучасна Туреччина у міжнародних відносинах постбіполярного світу є важливим актором. Вона вирізняється низкою специфічних особливостей, які формують її потенціал як гравця не тільки регіонального, а й претензійно – міжнародного рівня. Перша світська ісламська республіка успішно реалізувала модель власної модернізації за західним типом, проте не втративши зв'язок із власною ісламською ідентичністю. Завершення блокового протистояння стало переломним для формування нової зовнішньополітичної стратегії Туреччини. Наслідки холодної війни підсилювали внутрішньотурецькими проблемами, військово-політичною нестабільністю, економічними спадами та проявами етнічного сепаратизму у Турецькій Республіці. Весь комплекс із зовнішніх та внутрішніх викликів створив підґрунтя для побудови нової парадигми міжнародної політики та зміни зовнішньополітичного дискурсу. Таким чином, концепція кемалізму змінюється на новий пантюркізм, а потім і неоосманізм. Вирішальним для трансформації турецької зовнішньої політики стала концепція «Стратегічної глибини», запропонована Ахметом Давотуглу, яка мала чітке теоретичне осмислення і вироблені механізми її практичної реалізації. Дана концепція мала на меті повернути Туреччині статус потужного регіонального гравця, який також має потенціал та ресурси для вирішення глобальних питань. У цьому контексті пріоритетним для політики Анкари став регіон Південного Кавказу, зокрема взаємовідносини у трикутнику Туреччина – Азербайджан – Вірменія, які потребували нормалізації та вирішення спірних питань. Важливо зазначити, що у межах даного зовнішньополітичного трикутника лежать економічні інтереси Анкари, а також безпекові виклики і прагнення, спрямовані на закріплення власних позицій у даному регіоні. По суті, стосунки у даному трикутнику є своєрідним випробувальним тестом для Туреччини на спроможність бути лідером у регіоні Південного Кавказу, Центральної Азії а також дотично і Чорноморському регіоні. У даному регіоні Турецькій Республіці протистоїть неоімперська політика РФ, також Анкара має рахуватися із інтересами ЄС та США, що певним чином обмежує її можливості для маневру. Проте роль Туреччини як важливого енергетичного коридору та військово-політичного гравця починає набувати все більшої ваги. Турецький уряд шляхом поєднання засобів «м'якої» та «твердої» сили прагне посилити свою присутність у регіоні Південного Кавказу і зарозом Причорномор'я, адже тут зосереджені виклики безпеки та інтересам республіки, на які вона не може не реагувати. Все це обумовлює її позиціонування як окремого центру сили і країни, котра може бути модератором у діалозі країн регіону.

³² Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2010), *Relations between Turkey and Azerbaijan, Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa> (accessed 21.10.2020).

³³ Новинарня (2020), *Туреччина схвалила відправку своїх військ в Азербайджан*, режим перегляду: <https://novynarnia.com/2020/11/18/turechchyna-skhvalyla-vidpravk/> (accessed 21.10.2020).

Список джерел

1. Бушуєв М. (2020), *Що розпалює війну між Вірменією та Азербайджаном за Нагірний Карабах*, режим перегляду: <https://www.dw.com/uk/shcho-pidihrivaie-viinu-mizh-vmeniieiu-ta-azerbaidzhanom-za-nahirnyi-karabakh/a-55088885> (accessed 21.10.2020).
2. Глобал аналітик (2013), *Відносини Туреччини з країнами Південного Кавказу: перспективи вирішення існуючих конфліктів*, режим перегляду: <http://www.global-analityk.com> (accessed 21.10.2020).
3. Гончаренко Р. (2020), *Нагірний Карабах: що змінилося восени 2020 року*, режим перегляду: <https://www.dw.com/uk/nahirnyi-karabakh-shcho-zminylosia-voseny-2020-roku-infohrafika/a-55616063> (accessed 21.10.2020).
4. Джилавіян А. (2012), *От Кемализма к неосманизму: ретроспективный анализ, Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, випуск 4, available at: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/12/11> (accessed 21.10.2020).
5. Замікула Г. (2016), *Трансформація партійної системи Турецької Республіки*, *Вісник Маріупольського державного університету*, Серія: Історія, Політологія, випуск 16, режим доступу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/433253.pdf> (accessed 21.10.2020).
6. Запорізька І. (2020), *Ая-Софія та ісламізація Туреччини: як Ердоган змінює державу Ататаюрка*, available at: <https://adastra.org.ua/blog/aya-sofiya-ta-islamizaciya-turechchini-yak-erdogan-zminyuje-derzhavu-ataturka> (accessed 21.10.2020).
7. Измайлов Р. (2016), *Кемализм и модернизационные процессы в Турции в 20–30-е годы XX века*, available at: http://idmedina.ru/books/materials/turkology/1/turk_izmailov.htm (accessed 21.10.2020).
8. Новинарня (2020), *Туреччина схвалила відправку своїх військ в Азербайджан*, режим перегляду: <https://novynarnia.com/2020/11/18/turechchyna-skhvalyla-vidpravk/> (accessed 21.10.2020).
9. Офіційний сайт Президента Азербайджанської Республіки (2003), *Ильхам Алиев и премьер-министр Реджеп Тайиб Эрдоган выступили с заявлениями для прессы*, режим перегляду: <http://ru.president.az/articles/5270> (accessed 21.10.2020).
10. Пфуль Й. (2005), *Масове винищення вірмен у Османській імперії: дискусія триває досі*, режим доступу: <https://www.dw.com/uk> (accessed 21.10.2020).
11. Фрис З. (2020), *Кавказький напрямок турецької політики*, режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/1197667.html> (accessed 21.10.2020).
12. Холодова О. (2010), *Вірменія – Туреччина: підсумки «футбольної дипломатії»*, *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, Випуск 90 (Частина I), режим перегляду: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1169/1115> (accessed 21.10.2020).
13. Якубович М. (2019), *Тюркський світ. Примарна єдність народів Сходу*, режим перегляду: <https://m.tyzhden.ua/publication/238369> (accessed 21.10.2020).
14. АК PARTİ (2003), *Party Program*, available at: http://www.akparti.org.tr/english/akparti/parti-programme#bolum_ (accessed 21.10.2020).
15. Al Jazeera Center for Studies (2016), *Turkish Foreign Policy after Davutoglu: Continuity vs. Rupture*, available at: <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2016/07/turkish-foreign-policy-davutoglu-continuity-rupture-160714100039252.html> (accessed 21.10.2020).
16. Aydin M. (2010), *Turkey's Caucasus Policies*, available at: https://www.academia.edu/1509096/Turkeys_Caucasus_Policy (accessed 21.10.2020).
17. Davutoğlu A. (2010), *Turkey's Zero-Problems Foreign Policy*, *Foreign Policy*, May 20, available at: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreignpolicy/> (accessed 21.10.2020).
18. Davutoğlu A. (2012), *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. Turkey Policy Brief Series*, No 3, available at: http://www.ankara.embassy.si/fileadmin/user_upload/dkp_16_van/docs/Principles_of_Turkish_Foreign_Policy_and_Regional_Political_Structuring_by_Ahmet_Davutoglu.pdf (accessed 21.10.2020).
19. Goksel D.N. (2009), *The Rubik's Cube of Turkey - Armenia Relations*, available at: <http://pendientedemigracion.ucm.es/info/unisci/revistas/UNISCI%20DP%2023%20-%20NIGAR.pdf> (accessed 21.10.2020).
20. Grigoriadis I. (2010), *The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy*, *The International Relations and Security Network*, available at: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/>

Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=115645 (accessed 21.10.2020).

21. Kart E., Aen E. (2009), Turkey-Azerbaijan Relations: PM Erdogan Leaves for Baku, *Turkish Weekly*, <http://www.turkishweekly.net/news/76541/turkey-azerbaijan-relations-pm-erdogan-leaves-for-baku.html> (accessed 21.10.2020).

22. Kasapoğlu C. (2012), Turkey's new 'Strategic Depth', available at: <https://www.jpost.com/opinion/op-ed-contributors/turkeys-new-strategic-depth> (accessed 21.10.2020).

23. Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2010), *Relations between Turkey and Azerbaijan*, Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa> (accessed 21.10.2020).

24. Sözen A. (2006), *Changing Fundamental Principles in Turkish Foreign Policy Making*, available at: <http://ir.emu.edu.tr/staff/sozen/pub/sozen%20isa2006.pdf> (accessed 21.10.2020).

References:

1. Bushuiev M. (2020), *Shcho rozpaliuie viinu mizh Virmeniiu ta Azerbaidzhanom za Nahirnyi Karabakh, rezhy m perehliadu*: <https://www.dw.com/uk/shcho-pidihriuaie-viinu-mizh-vmirneniiu-ta-azerbaidzhanom-za-nahirnyi-karabakh/a-55088885> (accessed 21.10.2020).

2. Hlobal analityk (2013), *Vidnosyny Turechchyny z krainamy Pivdennoho Kavkazu: perspektyvy vyrishennia isnuiuchykh konfliktiv, rezhy m perehliadu*: <http://www.global-analitik.com> (accessed 21.10.2020).

3. Honcharenko R. (2020), *Nahirnyi Karabakh: shcho zminylosia voseny 2020 roku, rezhy m perehliadu*: <https://www.dw.com/uk/nahirnyi-karabakh-shcho-zminylosia-voseny-2020-roku-infohrafka/a-55616063> (accessed 21.10.2020).

4. Dzhilavian A. (2012), Ot Kiemalizma k nieoosmanizmu: rietrospektivnyi analiz, *Filosofii i politolohiia v kontiekti suchasnoi kultury, vipusk 4*, available at: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/12/11> (accessed 21.10.2020).

5. Zamikula H. (2016), Transformatsiia partiinoi systemy Turetskoi Respubliki, *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu, Seriia: Istoriia, Politolohiia*, vypusk 16, rezhy m dostupu: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/433253.pdf> (accessed 21.10.2020).

6. Zaporizka I. (2020), *Aia-Sofii ta islamizatsiia Turechchyny: yak Erdohan zminiue derzhavu Atatiurka*, available at: <https://adastra.org.ua/blog/aya-sofiya-ta-islamizaciya-turechchini-yak-erdogan-zminyuye-derzhavu-ataturka> (accessed 21.10.2020).

7. Izmailov R. (2016), *Kiemalizm i modiernizatsionnyie protsiessy v Turtsii v 20–30-ye hody XX vieka*, available at: http://idmedina.ru/books/materials/turkology/1/turk_izmailov.htm (accessed 21.10.2020).

8. Novynarnia (2020), *Turechchyna skhvalyla vidpravku svoikh viisk v Azerbaidzhan*, rezhy m perehliadu: <https://novynarnia.com/2020/11/18/turechchyna-skhvalyla-vidpravk/> (accessed 21.10.2020).

9. Ofitsialnyi sait Priezidenta Azierbaidzhanskoi Riespubliki (2003), *Ilkham Aliiev i priemier-ministr Riedzhiiep Taiib Erdohan vystupili s zaiavlieniami dlia priessy*, rezhy m perehliadu: <http://ru.president.az/articles/5270> (accessed 21.10.2020).

10. Pful Y. (2005), *Masove vynyshchennia virmen u Osmanskii imperii: dyskusiia tryvaie dosi*, rezhy m dostupu: <https://www.dw.com/uk> (accessed 21.10.2020).

11. Frys Z. (2020), *Kavkazkyi napriamok turetskoi polityky, rezhy m dostupu*: <https://www.radiosvoboda.org/a/1197667.html> (accessed 21.10.2020).

12. Kholodova O. (2010), Virmeniiia – Turechchyna: pidsumky «futbolnoi diplomatii», *Aktua-lni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, Vypusk 90 (Chastyna I), rezhy m perehliadu: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1169/1115> (accessed 21.10.2020).

13. Yakubovych M. (2019), *Tiurkskyi svit. Prymarna yednist narodiv Skhodu*, rezhy m perehliadu: <https://m.tyzhden.ua/publication/238369> (accessed 21.10.2020).

14. AK PARTi (2003), *Party Programm*, available at: http://www.akparti.org.tr/english/akparti/parti-programme#bolum_ (accessed 21.10.2020).

15. Al Jazeera Center for Studies (2016), *Turkish Foreign Policy after Davutoglu: Continuity vs. Rupture*, available at: <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2016/07/turkish-foreign-policy-davutoglu-continuity-rupture-160714100039252.html> (accessed 21.10.2020).

16. Aydin M. (2010), *Turkey's Caucasus Policies*, available at: https://www.academia.edu/1509096/Turkeys_Caucasus_Policy (accessed 21.10.2020).
17. Davutoğlu A. (2010), Turkey's Zero-Problems Foreign Policy, *Foreign Policy*, May 20, available at: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreignpolicy/> (accessed 21.10.2020).
18. Davutoğlu A. (2012), Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring, *Turkey Policy Brief Series*, No 3, available at: http://www.ankara.embassy.si/fileadmin/user_upload/dkp_16_van/docs/Principles_of_Turkish_Foreign_Policy_and_Regional_Political_Structuring_by_Ahmet_Davutoglu.pdf (accessed 21.10.2020).
19. Goksel D.N. (2009), *The Rubik's Cube of Turkey - Armenia Relations*, available at: <http://pendientedemigracion.ucm.es/info/unisci/revistas/UNISCI%20DP%2023%20-%20NIGAR.pdf> (accessed 21.10.2020).
20. Grigoriadis I. (2010), The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy, The International Relations and Security Network, available at: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=115645> (accessed 21.10.2020).
21. Kart E., Aen E. (2009), Turkey-Azerbaijan Relations: PM Erdogan Leaves for Baku, *Turkish Weekly*, <http://www.turkishweekly.net/news/76541/turkey-azerbaijan-relations-pm-erdogan-leaves-for-baku.html> (accessed 21.10.2020).
22. Kasapoğlu C. (2012), Turkey's new 'Strategic Depth', available at: <https://www.jpost.com/opinion/op-ed-contributors/turkeys-new-strategic-depth> (accessed 21.10.2020).
23. Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2010), *Relations between Turkey and Azerbaijan*, Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa> (accessed 21.10.2020).
24. Sözen A. (2006), *Changing Fundamental Principles in Turkish Foreign Policy Making*, available at: <http://ir.emu.edu.tr/staff/asozen/pub/sozen%20isa2006.pdf> (accessed 21.10.2020).